מופעים של שיבה משבי

ניצן רותם

כיצד חברות מתחדשות ואינן מתכלות? תשובה אפשרית אחת היא שהן דומות לחומר אורגני. כמו יצורים ביולוגיים, גם חברות אנושיות זקוקות לאנרגיה וטרודות בהשגתה ובהתמרתה. צריך אנרגיה, וצריך טרנספורמציה של אנרגיה, שינוי שמתחולל וממריץ את חיוניות הקבוצה וכך את יכולתה להירתם למטרות משותפות (Van Gennep 2016).

שינוי שמניע אנרגיה יכול להגיע מבחוץ – קבוצת אנשים זרה שנכנסת בשערי החברה, או טכנולוגיה חדשה שמשנה את אורחותיה. אך פעמים רבות השינוי מגיע דווקא מבפנים. חברי הקבוצה הם שמשתנים, והתמורה שחלה בקרבם ממריצה את הקבוצה כולה. שינוי כזה מגיע, למשל, מצעירות וצעירים שמתחככים בפרדוקסים של הנעורים – עצמאות מול שייכות, תעוזה מול קונפורמיות.

בישראל, פוליטיקאים שמקדמים את נוער הגבעות מנצלים את הפרדוקסים הללו ואת החיות שהם מציתים. הגיוס לצבא, להבדיל, מתעל את אנרגיות הנעורים לשבלונת המשמעת הצבאית ולצורכי המדינה. הטיול שאחרי הצבא, משהפך למנהג שגרתי, מרוקן את האנרגיה החברתית שצעירות וצעירים סוחבים איתם במוצ׳ילה.

והמלחמה? אפשר להציג את המלחמה כזריקת אנרגיה. הפילוסוף הצרפתי רוז׳ה קאיווה הציע זאת לאחר מלחמת העולם השנייה (Caillois 1959). קאיווה השווה בין המלחמה לקרנבלים: כמו מסיבות של שכרון חושים, גם הקרבות המדממים משבשים את הסדר החברתי, בבחינת הרס שמחייב התחדשות. ההמרצה המפוקפקת של המלחמה כוללת התגייסות רבתי של הצבא, של המשק ושל הסולידריות. אך בישראל, האימוץ של שיטת הסבבים וניהול הסכסוך מְסמס את העוצמות הללו, המלכדות את העם אלי דגל.

* מסה זו נשענת על מאמרה של ניצן רותם ״חיסול השבי כצורה חברתית״, העתיד להופיע בגיליון 61 של **תיאוריה וביקורת** (אביב 2025).

החודשים שחתמו את שנת 2023 פיתו לפזול לרעיונות של קאיווה. רגשות הזעזוע, השכול והנקמה איחדו את מרבית הציבור היהודי בישראל, והולידו יצורי כלאיים כמו חדרי מלחמה אזרחיים. אבל אחרי כמעט 16 חודשים של טילים ואבדות, המלחמה רחוקה מלהציע אנרגיה יצירתית לאזרחים שאינם חומדים זירות לחימה נוספות ואינם מבקשים למחוק את עזה וליישב אותה ביהודים. מי שאינו ניזון מתמריצים פסבדו־משיחיים נותר עם כיליון החיים, הערכים והתקוות. חידוש האנרגיה נודד החוצה מכאן: המשפחות הצעירות שמהגרות מישראל מעניקות חיוניות למדינות אחרות ולחברות אחרות.

במבט ראשון אפשר להציע שאם האנרגיה המשיחית מתבססת, אזי זו הליברלית מידלדלת. אך נדמה כי אנחנו בפתחו של אירוע שיכול להשיב סומק ללחיי החברה בכללותה: שיבות משבי חמאס. שיבה משבי איננה תיקון, אלא מעשה רדיקלי שבכוחו לייצר אנרגיה כפולה – חיוניות חברתית הנולדת מהסכמות עם האויב המר ומשחרור אנשיו ואנשינו, וכן מהמפגש הפנים־קבוצתי עם אנשים שחודשים ארוכים הופקרו לעינויים וסוף סוף ניצָלים, מעמתים אותנו עם קורותיהם ומביאים אל קרבנו את השינוי שחל בהם. שינוי זה אינו מסתכם בטראומה ואינו נפתר בחיבוק.

האנרגיה הטעונה של שיבה משבי נחסמה בהפסקת האש שהתקיימה בימים האחרונים של נובמבר 2023. במקום שהשחרורים יחוללו פרק חדש ביחסים בין ישראלים לפלסטינים, הפכו פעימות ההסכם לנשימות חטף של שחרורים בודדים. הנשימות חדלו באחת, והלחימה וההרס התחדשו ביתר שאת. סירוב הממשלה לפעימה נוספת התקבל ללא מחאה, וצה״ל קרא לתושבי ח׳אן יונס להתפנות. בה בעת, בתי הכלא בישראל כמו ניסו לחקות חוויות מתנאי הכליאה במנהרות בעזה, חוויות של רעב, השפלות, אלימות וחוסר חמצן. הקולות הבודדים ששזרו יחד את חיי הישראלים והפלסטינים הושתקו באמצעות מעצר ופיטורים. ב־2025, כשעזה חרבה ברובּה, הקדימה הממשלה לחסל את מאפייני הגומלין של השיבה משבי באמצעות חרחור מלחמה בשטחי הרשות הפלסטינית.

גם החיוניות הפנים־קבוצתית לא זכתה לפרץ מְחַיֶּה משמעותי. הסכם החליפין בנובמבר 2023, לצד הצלת בני ערובה במבצעים צבאיים, הובילו למצגי סולידריות שטוחים ולא לעימות עם ההפקרה ועם השהיית אחריתה. מבחינה זו, קטיעת האנרגיה לא הייתה רק תולדה של הכרעות מדיניות וצבאיות. היא נבעה מתרבות שהתנכרה לגורל הפלסטיני, ובה בעת בחרה לקדש טראומה וחיבוקים ולבסס כשותפות גורל ישראלית. המילים ״עִסקה״, ״חיבוק״ ו״טראומה״ מתמצתות את התוכן התרבותי העכשווי שניתן לשיבה משבי חמאס, והן נוספות לבחירה הישראלית להחליף את המילה ״שבי״ במילה ״חטיפה״, ואת פדיון השבויים בעסקאות חטופים.

המילה המסחרית ״עסקה״ מטשטשת את העובדה שמדובר בהסכם הדדי בין ישראל לחמאס, שבליבו ישראלים ופלסטינים שיוצאים לחופשי. המשוחררים זוכים בהזדמנות לחיים חדשים, וכך גם החברות המקבלות את פניהם. אך העניין הציבורי בישראל מתייחס

לכלל האסירים המשוחררים בהסכם כאל מחבלים שסביר כי ישובו לרצוח ישראלים, וכך מבטל את התמורה האפשרית ממלחמה לפיוס. ניסיונות הפוכים להציג אופק חיובי והדדי הטמון בשחרור אסירים פלסטינים נתקלים בינתיים בגינוי. שחרור האסירים מזין הלכי רוח של המשך הסכסוך והסיפוח, ואינו מוסב להכנת דעת הקהל לסיום הכיבוש והמלחמה.

השיבה משבי חמאס מובנית כתהליך פנים־קבוצתי בלבד, תהליך טראומטי הן עבור השב הן עבור החברה הקולטת. הטראומה האישית מגבילה את סבל השבים לכדי עול פרטי, ואת ההתמודדות עם קורותיהם – לכדי מענה טיפולי. בד בבד, הטראומה הקולקטיבית מצמצמת את התגובות הקבוצתיות לרגש משתק, אשר חוסם היבטים טרנספורמטיביים.

בטראומה ובחיבוק אין דבר מהיצירתיות של טקסים שאפשר למצוא בחברות שאינן מודרניות. טקסים אלו מקנים מסגרת קבוצתית להמחזת הקושי, הקונפליקט והשינוי הטמונים בניתוק האלים של חברי הקולקטיב ובנסיבות שיבתם. במונחים של האנתרופולוג דון הנדלמן, הטראומה והחיבוק הם טקסי ראי שתפקידם לשקף את השלטון ולבטל פעולה חברתית (Handelman 1998). בזאת הם נבדלים מטקסי דגם, המזמינים את חברי הקבוצה להציג מציאות חלופית שבתורה משפיעה על המציאות הקיימת ומשנה אותה. בפרספקטיבה זו, קריאות להקמת ועדת חקירה ממלכתית אינן מחפשות רק את נחמת האחריות והאשם, אלא מקדמות בירור קבוצתי נוקב השייך לעולמם של טקסי הדגם.

טקס החיבוק הדל נולד כי דובר צה"ל דחק במשפחות לספק אותו כתמונה חדשותית. היו משפחות שלא הרגישו בנוח עם החשיפה, אך נרמז להן שזאת התמורה שעליהן לספק לציבור. אולי ציפינו שב־2025 לא נראה חיבוקים כי השבים יהיו צל אדם, אבל בינתיים הריסוק מוסווה והדימוי מסופק בסיטונות. גיבורות החיבוק הנוכחי הן בעיקר האימהות, שחיבוקן מסתיר מעט מן הגוף החבול של בנותיהן. דימוי ההיסטריה הנשית אינו מנותק מהחיבוקים הללו ומהאדרת ה"לביאות": במקום שההצלה תסמן קריאה ציבורית רציונלית למחויבות, היא מנומקת כדאגת בשר לא מעובדת שאינה שוקלת את הטוב המשותף.

טקס הראי זוכה לגושפנקה של בתי החולים. תפקידם ביצירת הטקסיות הסטרילית בלט בשלהי 2023 והוא ניכר גם בינואר 2025. ההרגל ללדת בבתי חולים תרם לקבלתם כמרחבים נעימים ומושכלים של "לידה מחדש" שמסמלת את השבים כישראלים. מצג בתי החולים מסתיר את המאבק בדמונים בדרך להצלה, את סכנת החיים בשבי – מידי החוטפים אך גם מהפגזות צה"ל – ואת חבלי הלידה של השיקום. כל אלה נבדלים מטקסים לא־מודרניים של לידה מחדש, בשבטים שממחיזים מוות דרמטי הקודם לכל לידה מחדש.

בישראל, הטקס המדיקלי הוא גם פסיכולוגי: האשפוז בבתי החולים מלווה בעצות פסיכולוגיות שמזהירות את בני המשפחה ומתריעות שאין להם "כלים" להתמודד עם השבים מעזה. הורים שהצליחו לפעול בסחרחרת אירועים איומה והניעו מאבק איתנים להשבת אהוביהם הופכים למטופלים הזקוקים להנחיה מקצועית באשר לאופן שבו עליהם לשוחח עם ילדם.

המענה המוסדי והטיפולי חוסם פעולות של שיבה משבי שמנסות להשפיע על סדר היום ואינן נכנעות לתכתיבי השלטון. בין טקסי הדגם שנהדפו אפשר למנות את מסיבת העיתונאים שקיימה יוכבד ליפשיץ, שבויה שניהלה בעצמה את שיבתה, וכן את סרטוני הטיקטוק שיצרו נערות ונערים ששבו מהשבי בעזה. בני הנוער, על אף האימה והיתמות שחוו, שימרו את החיוניות של גיל הצעירות. הם ניצלו את הטרנדים של טיקטוק כדי לסמן שהחיבוקים לא חתמו את תנועתם בין מוות לחיים ובין עזה לישראל. אך סרטוניהם נתפסו כמחבלים ב"הסברה הישראלית", המבקשת קורבנות פסיביים. אנשי טיפול מיהרו לקטלג אותם כעדות לפתולוגיה של השבי, והזהירו שבני הנוער יתחרטו על פרסומם.

המחאה העיקשת שהתבססה בחודשים האחרונים מקשה על שיתוק השיבות העכשוויות באמצעים פסיכולוגיים דומים. הפעם לשון פוליטית מנסה להלך אימים על האימהות הנאבקות. הכשרת הקרקע להפסקת השחרורים באמצעות ביוש המחאה והאשמתה החלה כבר ביום השחרורים הראשון, בדבריה של אשת התקשורת אילה חסון ששיבחה אימהות צייתניות.

הקידוד המצמצם של החיבוק והטראומה בולטים בהשוואה לראיונות המרובדים עם השבים מעזה, ששודרו בסתיו האחרון בתוכנית "סליחה על השאלה". שנה לאחר שבעה באוקטובר סיפרה אחת השבות כיצד הרגיעה את בתה הקטנה "שהיא חלק מקבוצה של ילדים מאוד מיוחדים שנלקחו מישראל כי שם יש מצב שהוא כרגע לא טוב והרבה בומים. ואת הילדים האלה פיזרו במקום הזה שנקרא עזה וכאן אנחנו נהיה מוגנות".

דברי השבה – שקרוב משפחתה עדיין שבוי בעזה ואינו צפוי להשתחרר – ממחישים את הפוטנציאל של השבי לכינון מחודש של חברות. המפגש הדו־לאומי מוביל לשיבה של אנשים שאינם משכפלים את קיומם הקודם, ושמפגשם עם האימה עשוי לשנות את הקולקטיב הישראלי.

החורף הקודם כלל חודשים ארוכים שבמהלכם נגדע מאבק המשפחות, הימין המשיחי התגבש והדמוניזציה של העזתים התקבעה. המוות שזורע נוהל חניבעל התקבל כחלופה לגיטימית של השבי, והסרטון של הרש גולדברג פולין שהתפרסם בליל הסדר נתקל בציבור ובחיילים שמנוהלים על ידי המלחמה ולא באזרחים שיוזמים פעולות חברתיות.

אם כבר מלחמה, עדיף כזאת שאפשר לשרוד בה כשבויים. אבל בשנה שחלפה השבי נכשל כישלון חרוץ. אף אחת מההבטחות ההומניות והמודרניות שנתלו בו אינה מתממשת. הוא אינו מגביל את אימת המלחמה – כלומר מבטיח חיים ולא מוות, והוא אינו לוקח חלק בהסדרי פיוס והתחדשות. הוא אפילו אינו מגבש את הבית; להפך, הוא מנוצל לשיסוע הישראלים זה בזה. על רקע ההבטחות ש"לחץ צבאי יציל חטופים", השבי הפך לסמן של ניצחון הטרור ושל קמילת שני הקולקטיבים, הישראלי והפלסטיני.

המחויבות החברתית הגלומה ברעיון של "כולם תמורת כולם" נרמסת גם בהסכם הנוכחי. שלביו וטקסיו מאיימים להתיש את החברה הישראלית במקום להחיותה. את

הצעירים ההסכם דווקא משאיר במנהרות. אך הצלת כל השבויים בפעימה אחת מיידית משמעה הצלת השבי כמנגנון חברתי שמשמר את הישרדות הפרט ומשלח את הקולקטיב אל מעבר למלחמה.

המחלקה לעבודה סוציאלית, קמפוס אילת, אוניברסיטת בן־גוריון בנגב

ביבליוגרפיה

Caillois, Roger, 1959. *Man and the Sacred*, trans. Meyer Barash, Glencoe: Free Press.

Handelman, Don, 1998. *Models and Mirrors: Towards an Anthropology of Public Events*, New York: Berghahn Books.

Van Gennep, Arnold, 1960. *The Rites of Passage*, trans. Monilka Vizedom and Gabrielle Caffee, Chicago: University of Chicago Press.